

Tølløse slot

Af arkitekt **Helge Andreassen.**

En kold vinternat med klingende frost gik Peder Oxes gamle slot Tølløse op i luer. Rundt på Sjællands landeveje kørte den ene brandbil efter den anden fast i sneen, og på selve slottet, hvor der var indrettet kostskole, var der ingen hjemme, der var i stand til at betjene det brandslukningsanlæg, der var installeret i slottet med en eventuel brand i den gamle bygning for øje.

Midt om natten var branden begyndt, forårsaget af en glød i noget aske en af kosteleverne havde taget ud af en kakkelovn og henstillet i en papkasse oven i en brændekasse. Ilden blev opdaget — og slukket — men en enkelt lille glød havde fundet vej ned bag et træpanel, hvor den havde faaet så godt fat, da man senere på natten blev klar over, at nu brændte det igen, at det var umuligt at redde slottet fra luerne.

Peder Oxe, slottets bygherre, blev i september 1567 gift med Mette Rosenkrantz til Vallø, der var enke efter Steen Rosensparre til Skarolt. Mette Rosenkrantz var datter af Niels Rosenkrantz til Vallø.

Peder Oxe gav Mette Rosenkrantz et såkaldt livsbrev, dateret den 19.6.1569, om at hun efter hans død måtte beholde hans hovedgård Gisselfeldt, Løgismose og Tølløse, samt hvad han ejede af jord og bygninger i byerne, mod at hun vedligeholdt det.

Mon ikke netop byggeriet har været en af Mette Rosenkrantz og Peder Oxes store fællesinteresser? Man ved, at Peder Oxe, da han i 1547, 27 år gammel blev tilskiftet Gisselfeldt, lod gården nedrive og genopbygge på det sted, hvor den nu står, og om Mette Rosen-

krantz, der i 1565 byggede to seksetagers tårne på Vallø, beretter en af den tids poeter:

Selv var hun en frue mægtig og god
 og holdt sig som en ridder anstod
 i adfærd, i miner og lader,
 hun havde og under det kvindebryst
 en ridders hjerte, og største lyst
 i dyder at følge sin fader.
 Hun bygde slot Walloe op af nye
 over grønneste skove højt op i skye
 med tårn og rødeste tinde,
 med sale og gallerie, port og broe,
 som bliver til gavn for dem der skal boe
 og hende til ævig afminde.

I de 8 år, fra 1567 til 1575, Peder Oxé og Mette Rosenkrantz var gift med hinanden, byggede de sammen på Tølløse slot og Løgismose.

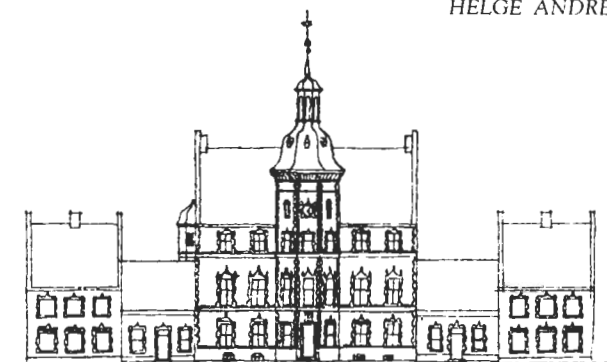
Medens Løgismose, en nydelig renaissancegård på Fyn, endnu den dag i dag med sine rene linjer vidner om, at det har været en erfaren bygmester, der i sin tid har stået for dens opførelse, havde man før Tølløse slots brand i 1942 ikke mange kilder at øse af, når man ønskede oplysninger om Tølløse slots tidligste bygningshistorie og oprindelige udseende.

Det nærmeste sted at søge ville jo nok for de fleste være: Danske Slotte og Herregaarde ved 1920. Heri står der om det slot, Peder Oxé byggede: Et mærkeligt hus blev det, lignede ikke noget andet, stærkt og svært var det, sluttet og massivt, en herremands borg, plump i dimensioner og uden ynde, egentlig to huse, sammenbygget i retningen nord-syd, af samme længde som bredde, røde sten med sandstensornamenter i hollandsk renaissancestil. Hvert af husene har egen gavl og eget tag, der vendte mod hinanden. Over hovedindgangen mod nord knejser tårn og spir. Imponerende var borgen med sine 2 stokværk, med kviste og kældre. Skønt et fredens hus bevarede det endnu reminiscenser fra den middelalderlige forsvarsborg. Der kom voldgrave (senere delvis tilkastede), og fra kælderen førte en muret underjordisk gang ud i det fri. Af erfaring vidste Peder Oxé, at det var klogt i tide at kunne hytte sit skind.

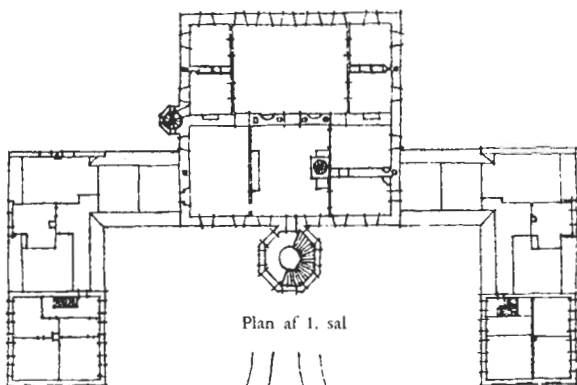
Denne beretning, der for store dele stemmer overens med de beretninger, der mand og mand imellem er overleveret fra slægtled til slægtled, følger dog ikke disse overleveringer på eet punkt, for i folkemunde var Peder Oxes Tølløse ikke plump i dimensionerne, tværtimod lever det videre i folkebevidstheden som havende været en særdeles nydelig bygning. Som sådan er det da også omtalt i den bog om „Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse“, som sognepræst A. R. Ryge i Lidemark og Bjevskov i 1765 med støtte af Frederik V lod trykke i København.

Heri står der om Tølløse slot bl. a.: Tølløse, som Peder Oxe fik i mageskifte af kong Christian III imod Faurholm den 19. januar 1558, lod Peder Oxe fra grunden af nye opføre og indrette gårdens værelser efter de 12 måneder i året. Dørene på disse værelser skulle være 52 efter ugerne i året, og vinduerne i disse værelser lod han indrette til 365 efter dagene i året. Gårdens bygning er 3 etager høj, med et spir midt på det grundmurede hus og for resten en anseelig herregård.

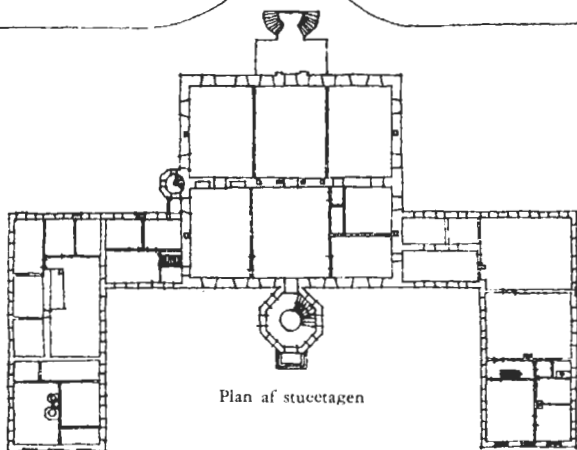
Dette er sikkert den ældste beskrivelse, der findes af Tølløse slot, og særlig interessant derved, at den findes i en bog trykt allerede i 1765, det vil sige 8 år før kancelliråd Johan Thomas Neergaard, en senere ejer, i 1773 „moderniserede“ Tølløse slot, idet han dels bragte de 2 parallelle huse ind under et tag og forsynede slottet med efter hans mening mere tidssvarende vinduer, ligesom facaderne pudsedes med det resultat, at kendskabet til det oprindelige slots udseende gik tabt, selv om beretningen herom i nogen grad bevaredes ned gennem tiderne og overlevede både en senere ombygning, baronesse Sophie Zeuthen i 1856 lod foretage ved arkitekt Sibbern, (hvorved det store tag bibeholdtes, og der opførtes et trappetårn med fladt tag og murkrans, som 1859 erstattedes af en kuppel, ligesom sidefløjene fik murkrans og dels fladt, dels pyramideformet tag), og en ombygning grev William Schulin-Zeuthen 1882 til 1884 foretog med professor August Klein som arkitekt, hvorved slottet, ifølge en samtidig beretning (Ill. Tidende 17.2.84) „førtes tilbage til en stil, der svarede til dets ælde“. Ved denne ombygning fik slottet igen 2 parallelle tage, tårnet fik et kobberdækket spir, de gamle munkesten afdækkedes,

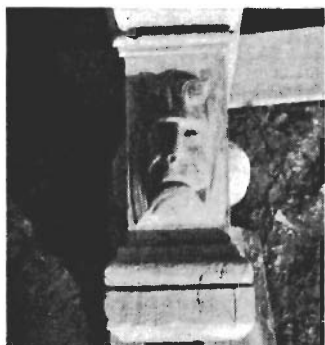
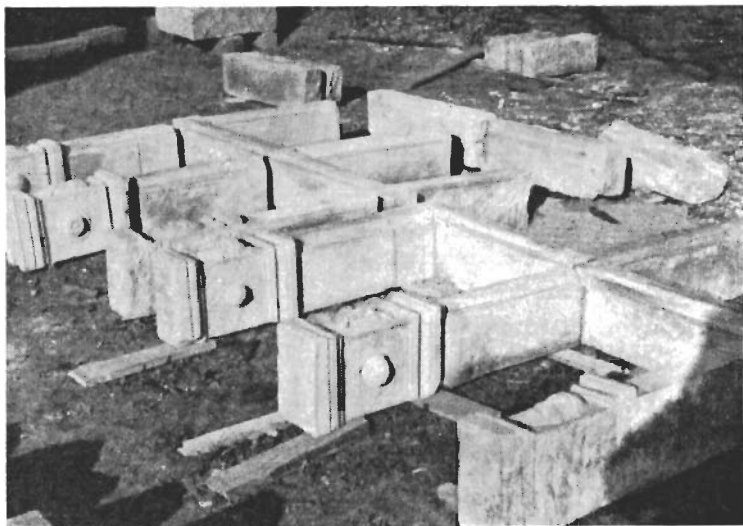
Set fra indkørslen – Nord

Plan af 1. sal

Plan af stueetagen

Tølløse Slot -- Detailler af stenvinduer fra Peder Oxes slot fra 1575

og der opførtes et trappetårn midt for østgavlen med en granitvindeltrappe.

Det Tølløse slot, der brændte den 22. februar 1942, havde således ikke i det ydre meget til fælles med Peder Oxes oprindelige slot, selv om murene i alt væsentligt var de samme, men da luerne havde fortæret, hvad der kunne brænde, og et hold nedbrydningsarbejdere gik i gang med at nedrive en del af de sodsværtede mure fra det gamle slot, idet den daværende ejer, fabrikant H. Hollesen, ønskede at opføre slottet i en noget mindre form, nåede slottet i sidste øjeblik at rehabilitere sit ry og klar gøre for alle, at det slot Peder Oxen byggede på Tølløse aldeles ikke havde været „plump i dimensioner og uden ynde“, for i 4 kanaler, der strakte sig ned gennem huset, fandtes en stor del af det gamle slots standstensvinduer, der klart beviste, at Tølløse slot havde været et af vore aller fornemste renaissanceslotte, tilhørende den såkaldte Lystrupkultur, men 4 år ældre end herregården Lystrup, der først var færdigbygget 1579, medens Tølløse slot blev færdigt 1575, samme år Peder Oxen døde.

De fundne sten var dels hugget i gottlandssten, dels i helsingborgsten, en stenart, der skuffende ligner Bremersandsten, men kan kendes fra denne på forekomster af nogle fine jernårer.

Stenene kunne sammenlægges til firdelte sandstensvinduer med fint profilerede postamenter med udhuggede figurer, mest med løve- og djævlhoveder samt almindelige diamantkvadre, men også enkelte finere hoveder, hvoraf et kunne identificeres som Peder Oxes kontrafej, medens et andet formodes at forestille Mette Rosenkrantz.

De fundne sten blev dels anvendt som vinduer ved slottets genopførelse, dels af fabrikant Hollesen foræret til Nationalmusæet, der betegner dem som meget finere end de tilsvarende på Lystrup, og magister Hermansen fra Nationalmusæet har ved arkivstudier fundet ud af, at stenhuggere kendt fra Kronborg har arbejdet på Tølløse, — så selv om Tølløse slot ikke blev genopført så stort, som det var før branden, kan man alligevel sige, at dets ry, lig fuglen Fønix, steg op fra det brændte slots ruiner.